

روان‌شناسی اجتماعی کاربردی

دکتر مجید صفاری‌نیا دکتر مهناز مغانلو

امروز کتابخوانی و علم‌آموزی نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است!

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پر بار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه مطالعه هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین سوره‌ای که بر آن فرستاده عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد

شده است: «إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره جغرافیایی ایران شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار	سیزده
فصل اول. تعاریف و کاربردها.....	۱
هدف کلی	۱
هدف‌های یادگیری.....	۱
مقدمه	۱
۱-۱ پیشینه تاریخی روان‌شناسی اجتماعی کاربردی	۳
۲-۱ تفاوت روان‌شناسی اجتماعی بنیادی و کاربردی	۵
۳-۱ تعریف روان‌شناسی اجتماعی کاربردی.....	۶
۴-۱ روان‌شناسی اجتماعی کاربردی به‌عنوان یک علم	۷
۱-۴-۱ نقش ارزش‌های فردی	۹
۲-۴-۱ یک نمونه مسئله اجتماعی	۹
۵-۱ انواع رویکردها در روان‌شناسی اجتماعی کاربردی	۱۱
۶-۱ نقش‌های مختلف روان‌شناس اجتماعی کاربردی	۱۳
خلاصه فصل اول	۱۶
خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول	۱۷
خودآزمایی تشریحی فصل اول	۱۸
منابع برای مطالعه بیشتر	۱۸
فصل دوم. روش‌های پژوهش در روان‌شناسی اجتماعی کاربردی.....	۲۱
هدف کلی	۲۱
هدف‌های یادگیری.....	۲۱

۲۲ مقدمه
۲۲ ۱-۲ انتخاب یک طرح پژوهشی
۲۳ ۱-۱-۲ انواع روش‌های تحقیق در روان‌شناسی اجتماعی کاربردی
۲۳ ۱-۱-۲-۱ آزمایش واقعی (به حداکثر رساندن دقت)
۲۴ ۱-۱-۲-۲ مطالعات همبستگی: تعمیم‌پذیری به موقعیت‌ها
۲۵ ۱-۱-۲-۳ شبه‌آزمایش‌ها: موازنه میان دقت و تعمیم‌پذیری به موقعیت‌ها
۲۷ ۱-۱-۲-۴ پژوهش زمینه‌یابی: تعمیم‌پذیری به افراد
۲۹ ۲-۲ قواعد تصمیم‌گیری درباره طرح‌های پژوهشی
۳۰ خلاصه فصل دوم
۳۱ خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۳۲ خودآزمایی تشریحی فصل دوم
۳۲ منابع جهت مطالعه بیشتر
۳۵ فصل سوم. کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در سلامت
۳۵ هدف کلی
۳۵ هدف‌های یادگیری
۳۵ مقدمه
۳۷ ۱-۳ مدل زیستی، روانی، اجتماعی در روان‌شناسی سلامت
۳۸ ۲-۳ متغیرهای اجتماعی و سلامت
۳۹ ۳-۳ کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در سلامت
۳۹ ۱-۳-۳ ارتقای سلامت و پیشگیری از بیماری
۴۹ ۲-۳-۳ تغییر دادن رفتار مرتبط با سلامتی
۵۰ ۱-۲-۳-۳ مدل باور سلامتی
۵۱ ۲-۲-۳-۳ نظریه رفتار برنامه‌ریزی‌شده
۵۳ ۳-۲-۳-۳ مدل مراحل تغییر یا فرا نظری
۵۷ ۳-۳-۳ استرس، راهبردهای مقابله‌ای و حمایت اجتماعی
۵۷ ۱-۳-۳-۳ استرس و مقابله‌گری
۵۸ ۲-۳-۳-۳ حمایت اجتماعی
۵۹ خلاصه فصل سوم
۶۱ خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم
۶۲ خودآزمایی تشریحی فصل سوم
۶۲ منابع جهت مطالعه بیشتر
۶۳ فصل چهارم. کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در مدیریت مصرف انرژی
۶۳ هدف کلی
۶۳ هدف‌های یادگیری

۶۳	مقدمه
۶۵	۱-۴ نگرش به صرفه‌جویی انرژی
۶۷	۱-۴-۱ شیوه‌های تغییر نگرش و رفتار شهروندان
۶۷	۱-۴-۱-۱ تغییر نگرش و رفتار مصرف‌کنندگان انرژی از دیدگاه هاوولند
۷۱	۱-۴-۲ بازخورد (تغییر نگرش و رفتار مصرف‌کنندگان انرژی)
۷۵	۱-۴-۳ مشوق‌های مالی
۸۰	۱-۴-۴ روش تنظیم هدف
۸۱	۱-۴-۵ مدل‌سازی و تغییر نگرش و رفتار مصرف‌کنندگان انرژی
۸۲	۱-۶-۴ طراحی محیط، تغییر نگرش و رفتار مصرف‌کنندگان انرژی
۸۴	خلاصه فصل چهارم
۸۵	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۸۶	خودآزمایی تشریحی فصل چهارم
۸۷	منابعی جهت مطالعه بیشتر
۸۹	فصل پنجم. کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در رفتار مصرف‌کننده و تبلیغات
۸۹	هدف کلی
۸۹	هدف‌های یادگیری
۹۰	مقدمه
۹۰	۱-۵ کارکرد کالاها
۹۳	۲-۵ خرید سنجیده (حساب‌شده) در برابر خرید تکانشی (هیجانی)
۹۳	۱-۲-۵ نظریه‌های رفتار سنجیده
۹۶	۲-۲-۵ خرید تکانشی (هیجانی)
۹۸	۳-۵ تأثیر تبلیغات در رفتار مصرف‌کننده
۹۹	۱-۳-۵ مسیر شناختی تبلیغات به مثابه ارتباطات متقاعدکننده
۱۰۲	۲-۳-۵ مسیر عاطفی (شرطی‌سازی ارزشیابانه)
۱۰۵	۳-۳-۵ کارکردهای تبلیغات
۱۰۶	۴-۳-۵ اثرات تبلیغات از منظر روان‌شناختی
۱۰۷	۵-۳-۵ پاسخ‌های مصرف‌کننده به تبلیغات
۱۰۸	۱-۵-۳-۵ سنجش اثرات تبلیغات در پاسخ‌های مصرف‌کننده
۱۰۹	۶-۳-۵ متغیرهای مرجع و پیامی در تبلیغات
۱۱۳	خلاصه فصل پنجم
۱۱۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۱۱۵	خودآزمایی تشریحی فصل پنجم
۱۱۵	منابعی جهت مطالعه بیشتر
۱۱۷	فصل ششم. کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در شهر
۱۱۷	هدف کلی

۱۱۷	هدف‌های یادگیری.....
۱۱۸	مقدمه.....
۱۱۸	۱-۶ استرس و شهر.....
۱۱۹	۱-۱-۶ تعریف استرس.....
۱۲۱	۲-۱-۶ استرس محیطی.....
۱۲۱	۳-۱-۶ استرس شهری.....
۱۲۳	۲-۶ آلودگی‌های زیست، محیطی.....
۱۲۳	۱-۲-۶ انواع آلاینده‌های شهری.....
۱۲۳	۱-۱-۲-۶ آلودگی هوا.....
۱۲۳	۲-۱-۲-۶ آلودگی صوتی.....
۱۲۶	۳-۱-۲-۶ آلودگی‌های نوری.....
۱۲۷	۴-۱-۲-۶ آلودگی دیداری.....
۱۲۸	۳-۶ بیکاری، تکدی‌گری، امنیت و خشونت.....
۱۲۸	۱-۳-۶ بیکاری.....
۱۲۹	۲-۳-۶ تکدی‌گری.....
۱۲۹	۳-۳-۶ امنیت.....
۱۳۲	۴-۳-۶ خشونت.....
۱۳۲	۴-۶ فضای شهر.....
۱۳۳	۵-۶ اهمال‌کاری اجتماعی.....
۱۳۴	۱-۵-۶ عوامل مؤثر بر اهمال‌کاری (تنبلی) اجتماعی.....
۱۳۸	۲-۵-۶ تنبلی اجتماعی و شهر.....
۱۴۰	۶-۶ تله‌های اجتماعی (تنگناهای اجتماعی).....
۱۴۲	خلاصه فصل ششم.....
۱۴۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم.....
۱۴۴	خودآزمایی تشریحی فصل ششم.....
۱۴۵	منابعی جهت مطالعه بیشتر.....
۱۴۷	فصل هفتم. کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در ترافیک.....
۱۴۷	هدف کلی.....
۱۴۷	هدف‌های یادگیری.....
۱۴۷	مقدمه.....
۱۴۸	۱-۷ فرهنگ رانندگی و ترافیک.....
۱۵۰	۲-۷ راه‌بندان و معضل ترافیک.....
۱۵۱	۳-۷ روان‌شناسی اجتماعی و تصادفات.....
۱۵۳	۱-۳-۷ نظریه‌ها و مدل‌های تبیین‌کننده رفتار رانندگی.....
۱۵۴	۱-۱-۳-۷ عامل چپستی: عوامل نگرشی و رفتاری.....

۱۵۵ عامل «کیستی»: تأثیر تفاوت‌های شخصیتی و فردی بر رفتار رانندگی
۱۶۰ عوامل «چرایی و چگونگی»: درک فرایندهای زمینه‌ساز تنظیم رفتار راننده
۱۶۴ ۴-۷ روش‌ها در روان‌شناسی ترافیک
۱۶۵ ۱-۴-۷ شبیه‌ساز رانندگی
۱۶۶ ۲-۴-۷ مشاهدات مستقیم و طبیعی
۱۷۱ ۵-۷ روان‌شناسی اجتماعی کاربردی در زمینه مهندسی ترافیک
۱۷۲ خلاصه فصل هفتم
۱۷۲ خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هفتم
۱۷۴ خودآزمایی تشریحی فصل هفتم
۱۷۴ منابعی جهت مطالعه بیشتر
۱۷۷ فصل هشتم. کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در محیط
۱۷۷ هدف کلی
۱۷۷ هدف‌های یادگیری
۱۷۸ مقدمه
۱۷۸ ۱-۸ شخصیت انسان در انتخاب محیط
۱۸۱ ۲-۸ نظریه‌های روان‌شناسی مرتبط با روان‌شناسی محیطی
۱۸۱ ۱-۲-۸ مکتب رفتارگرایی
۱۸۲ ۲-۲-۸ مکتب شناختی
۱۸۳ ۳-۲-۸ مکتب گشتالت
۱۸۴ ۴-۲-۸ روان‌شناسی میدانی
۱۸۵ ۳-۸ ارتباط فرد با محیط
۱۸۵ ۱-۳-۸ فضای شخصی
۱۸۶ ۲-۳-۸ عوامل مؤثر بر اندازه‌های فضای شخصی
۱۸۷ ۳-۳-۸ کاربرد فضاهای شخصی
۱۸۷ ۴-۳-۸ قلمرو گرایی (محدوده)
۱۸۸ ۵-۳-۸ خلوت‌گزینی
۱۹۰ ۴-۸ محیط‌های مسکونی، دل‌بستگی به مکان، مفهوم خانه
۱۹۲ ۵-۸ ازدحام و تراکم
۱۹۴ ۱-۵-۸ پیامدهای فیزیولوژیکی تراکم بالا
۱۹۵ ۲-۵-۸ پیامدهای رفتاری تراکم بالا
۱۹۵ ۳-۵-۸ اثرات تراکم بر انسان
۱۹۹ ۴-۵-۸ تعدیل‌کننده‌های اثرات تراکم
۲۰۰ ۶-۸ روان‌شناسی اجتماعی و مشکلات محیطی
۲۰۲ ۱-۶-۸ اثرات محیط بر بهزیستی و رفتار
۲۰۳ ۲-۶-۸ مشکلات محیطی و رفتار انسان

۲۱۱ خلاصه فصل هشتم
۲۱۲ خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هشتم
۲۱۳ خودآزمایی تشریحی فصل هشتم
۲۱۴ منابعی جهت مطالعه بیشتر
۲۱۵ فصل نهم. کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در تعلیم و تربیت
۲۱۵ هدف کلی
۲۱۵ هدف‌های یادگیری
۲۱۵ مقدمه
۹-۱	متغیرهای روان‌شناسی اجتماعی مؤثر بر عملکرد دانش‌آموز (فرایندهای درون فردی افزایش
۲۱۷ موفقیت و کاهش شکست)
۹-۱-۱	نگرش‌ها و رفتار تحصیلی
۲۱۸
۹-۱-۲	خودپنداره و عملکرد تحصیلی
۲۱۹
۹-۱-۳	ظرفه رفتن و خود ناتوان‌سازی
۲۲۰
۹-۱-۴	انگیزش درونی و پاداش‌های بیرونی
۲۲۳
۲۳۸ خلاصه فصل نهم
۲۳۹ خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل نهم
۲۴۰ خودآزمایی تشریحی فصل نهم
۲۴۱ منابعی جهت مطالعه بیشتر
۲۴۳ فصل دهم. کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در سازمان
۲۴۳ هدف کلی
۲۴۳ هدف‌های یادگیری
۲۴۳ مقدمه
۱۰-۱	رهبری
۲۴۴
۱۰-۲	انگیزش کار
۲۴۵
۱۰-۳	فرد در موقعیت‌سازمانی
۲۴۷
۱۰-۳-۱	معنی دادن به دیگران در محیط کار
۲۴۷
۱۰-۳-۱	سوگیری‌های ادراکی
۲۴۸
۱۰-۳-۲	سوگیری‌های اسنادی
۲۵۴
۱۰-۴	رضایت شغلی: پیشایندها و پیامدها
۲۵۶
۱۰-۴-۱	عوامل تعیین‌کننده رضایت شغلی
۲۵۷
۱۰-۴-۱	ویژگی‌های شغل
۲۵۸
۱۰-۴-۲	عوامل اجتماعی / سازمانی
۲۵۹
۱۰-۴-۳	صفات شخصی
۲۶۰
۱۰-۴-۴	پیامدهای رضایت شغلی
۲۶۱

۲۶۵ ۱۰-۴-۲ رضایت شغلی بین فرهنگی
۲۶۶ ۱۰-۵-۵ فرایندهای بین فردی در سازمانها
۲۶۶ ۱۰-۵-۱ ارتباط
۲۷۴ ۱۰-۵-۲ تصمیم‌گیری گروهی
۲۷۵ ۱۰-۵-۱-۲ فکر گروهی
۲۷۶ ۱۰-۵-۲-۲ قطبیت گروه
۲۷۷ ۱۰-۵-۳-۲ سوگیری‌های تصمیم‌گیری در گروه‌ها
۲۷۹ خلاصه فصل دهم
۲۸۰ خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دهم
۲۸۱ خودآزمایی تشریحی فصل دهم
۲۸۱ منابعی جهت مطالعه بیشتر
۲۸۳ پاسخنامه
۲۸۵ واژه‌نامه تخصصی

پیشگفتار

از تأسیس رشته روان‌شناسی اجتماعی بیش از ۱۲۰ سال می‌گذرد. این رشته نه تنها یک رشته بنیادی است که از نظریه‌های بی‌شماری بهره‌مند شده، بلکه به‌عنوان یک رشته کاربردی، ارتباط تنگاتنگی با مشکلات اجتماعی دارد. از جمله این مشکلات می‌توان به معضلات محیط‌زیست، شهرنشینی، ترافیک و حمل‌ونقل، سلامت، رفتار مصرف‌کننده، پیشگیری، فروش و تجارت، ایمنی و بهداشت، محیط‌زیست و روابط همسایگی اشاره کرد.

ما، نویسندگان این کتاب، سال‌های بسیاری را صرف مطالعه مفاهیم و کاربردهای آنها در جامعه علمی دانشگاهی کرده‌ایم و بر این باوریم که روان‌شناسی اجتماعی علمی است که می‌تواند با بهره‌گیری از مبانی نظری خود، در حل مشکلات اجتماعی نقشی مؤثر و سودمند ایفا کند. روان‌شناسی با کاربرد نظریه‌های خود قادر است راهکارهایی علمی برای معضلات اجتماعی ارائه دهد. استفاده از مفاهیم روان‌شناسی اجتماعی در حوزه‌هایی چون حل مشکلات ترافیک، تنگناهای شهری، پیشگیری از حوادث رانندگی، حفظ ایمنی، ارتقای سلامت، کاهش آلودگی هوا، تبلیغات، فروش و بسیاری موضوعات دیگر، از جمله محورهای کاربردی این رشته به شمار می‌آیند. بحران کرونا یکی از نمونه‌های بارزی بود که نقش مؤثر روان‌شناسان اجتماعی را در پیشگیری و مقابله با بحران‌های اجتماعی برجسته ساخت. اگرچه در ایران معمولاً به این رشته کاربردی کمتر توجه می‌شود، بسیاری از سازمان‌ها و مؤسسات اجرایی در فعالیتهایی

چون پیشگیری از حوادث، کمک‌های خیریه، رفتارهای نوع‌دوستانه، افزایش مشارکت کارکنان، ارتقای بهره‌وری، حل مشکلات سازمانی، بهبود روابط همسایگی، کنترل خشم، کاهش مشکلات شهری و صرفه‌جویی در مصرف انرژی از روش‌ها و نظریه‌های روان‌شناسی اجتماعی بهره‌مند می‌شوند.

در تدوین این کتاب تلاش شده است مهم‌ترین موضوعات روان‌شناسی اجتماعی کاربردی مورد بررسی و توجه قرار گیرد. این کتاب در ده فصل تدوین شده است: در فصل اول به تعاریف، تاریخچه و چشم‌انداز روان‌شناسی اجتماعی کاربردی پرداخته‌ایم. فصل دوم به روش‌های تحقیق در روان‌شناسی اجتماعی کاربردی اختصاص دارد؛ روش‌هایی که معمولاً در سایر حوزه‌های روان‌شناسی نیز مورد استفاده قرار می‌گیرند. در فصل سوم کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در ارتقای سلامت جسمی و روانی بررسی شده است. امروزه ابعاد اجتماعی سلامت و روش‌های مبتنی بر روان‌شناسی اجتماعی در پیشگیری و درمان بیماری‌ها بیش‌ازپیش مورد توجه قرار دارند. در فصل چهارم به مصرف بهینه انرژی پرداخته‌ایم؛ مشکلی که کشور ما به دلیل ناترازی تولید و مصرف، با آن مواجه است و اصلاح رفتار مصرف انرژی اهمیت ویژه‌ای یافته است. فصل پنجم به رفتار مصرف‌کننده اختصاص دارد و به بررسی عواملی چون تأثیر تبلیغات، وفاداری به برند، ویژگی‌های محصول و دیگر مؤلفه‌های مؤثر بر تصمیم‌گیری مصرف‌کنندگان می‌پردازد. فصل ششم به کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در زندگی شهری می‌پردازد. مشکلاتی همچون ازدحام، استرس و ناامنی که شهرهای ایران و جهان را تحت تأثیر قرار داده‌اند، در این فصل مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. فصل هفتم بر روان‌شناسی ترافیک متمرکز شده است. با وجود اینکه ترافیک و حوادث جاده‌ای از علل مهم مرگ‌ومیر جوانان در کشور ما هستند، ابعاد روان‌شناختی این معضلات کمتر به صورت کاربردی بررسی شده‌اند. در این فصل، این موضوع از منظر فرهنگی و روانی- اجتماعی تحلیل شده است. در فصل هشتم، به بررسی رابطه انسان و محیط پرداخته‌ایم. مفاهیمی چون ازدحام، تراکم، هویت محیطی، دل‌بستگی مکانی، ارتباط انسان با طبیعت و نظریه‌های مرتبط در این بخش مورد توجه قرار گرفته‌اند. فصل نهم به کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در تعلیم و تربیت می‌پردازد. از ابتدای شکل‌گیری این رشته، موضوعاتی چون پیشگویی خودکام‌بخش، کلاس‌های درس یکپارچه، تصورات قالبی، عزت‌نفس و خودپنداره در محیط مدرسه مورد توجه ویژه قرار داشته‌اند. سرانجام، فصل

دهم به معرفی کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در سازمان‌ها اختصاص دارد. در این فصل به مفاهیمی همچون رهبری، مدیریت و نظریه‌های مرتبط پرداخته شده است. در تدوین این کتاب سعی شده است ضمن رعایت اصول علمی، نکات کاربردی و ترجیحاً بومی بر پایه نظریه‌های معتبر روان‌شناسی اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد. امیدواریم خواننده گرامی با مطالعه فصول این کتاب بهره کافی برده و از مفاهیم آن در حل مشکلات اجتماعی پیرامون خود استفاده کند. به دلیل محدودیت‌های مربوط به چارچوب صفحات کتاب‌های درسی دانشگاه پیام نور، ناگزیر از حذف برخی مباحث کاربردی شدیم. لذا به خوانندگان عزیز توصیه می‌کنیم برای آشنایی بیشتر، به کتاب‌هایی که در پایان هر فصل پیشنهاد شده‌اند مراجعه نمایند. در پایان، از مدیریت نشر دانشگاه، جناب آقای دکتر حاجی حسینی و ریاست دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، جناب آقای دکتر سرمدی، به دلیل حمایت‌هایشان از انتشار این کتاب صمیمانه تشکر می‌کنیم.

مؤلفان

فصل اول

تعاریف و کاربردها

هدف کلی

آشنایی با روان‌شناسی اجتماعی کاربردی، تعاریف و نقش‌های مختلف آن.

هدف‌های یادگیری

از دانشجو انتظار می‌رود بعد از مطالعه فصل حاضر بتواند:

۱. پیشینه تاریخی پیدایش روان‌شناسی اجتماعی کاربردی را بیان کند.
۲. روان‌شناسی اجتماعی کاربردی و بنیادی را با یکدیگر مقایسه و رابطه آن‌ها را مشخص کند.
۳. روان‌شناسی اجتماعی کاربردی را به‌عنوان یک علم تعریف و جایگاه آن را در زمینه رشته روان‌شناسی اجتماعی شرح دهد.
۴. انواع رویکردهای شناخت اجتماعی، تحقیق - متعهد و انتقادی را در روان‌شناسی اجتماعی کاربردی بیان کند.
۵. نقش‌های مختلف روان‌شناس اجتماعی کاربردی در جامعه (محقق، طراح برنامه، محقق ارزیاب، مشاور، محقق عمل‌گرا، پشتیبان) را تشریح کند.

مقدمه

از پیدایش رشته روان‌شناسی اجتماعی در جهان بیش از ۱۲۰ سال می‌گذرد. با تأسیس روان‌شناسی به‌عنوان یک علم در نیمه دوم قرن نوزدهم، روان‌شناسی اجتماعی نیز به‌سرعت گسترش یافت و امروزه یکی از پرکاربردترین شاخه‌های روان‌شناسی به‌شمار

می‌رود (صفاری‌نیا، ۱۳۸۹). روان‌شناسی اجتماعی، مطالعه علمی راه‌هایی است که افکار، احساسات و رفتارهای افراد تحت تأثیر حضور واقعی یا خیالی دیگران (مانند والدین، دوستان، معلمان، کارفرمایان، غریبه‌ها یا کل موقعیت اجتماعی) قرار می‌گیرد (آلپورت، ۱۹۸۵؛ به نقل از ارنسون و همکاران، ۲۰۲۱).

از آغاز شکل‌گیری این رشته، روان‌شناسان اجتماعی به کاربرد دانش خود در حل مسائل عملی علاقه‌مند بوده‌اند. کورت لوین (۱۹۴۶) که اغلب او را بنیان‌گذار روان‌شناسی اجتماعی تجربی می‌دانند، به سه اصل اساسی اشاره کرده است:

۱. موضوعات روان‌شناختی-اجتماعی با روش آزمایشی بهتر بررسی می‌شوند؛
 ۲. این مطالعات می‌توانند به درک فرایندهای بنیادی و توسعه نظریه‌های نفوذ اجتماعی کمک کنند؛

۳. نظریه‌ها و روش‌های روان‌شناسی اجتماعی می‌توانند در پاسخ به مسائل اجتماعی فوری و مهم به کار روند.

پژوهش مشهور مظفر شریف (۱۹۵۴)، روان‌شناس ترک‌تبار ساکن آمریکا (۱۹۰۶-۱۹۸۸)، با عنوان غار دزدان، نمونه‌ای برجسته از کاربرد روان‌شناسی اجتماعی در بررسی تعصب و خشونت گروهی است. در این پژوهش که به شکل اردویی دانش‌آموزی طراحی شده بود، پسران ۱۰ تا ۱۱ ساله ابتدا به دو گروه ۱۱ نفره تقسیم شدند، بی‌آنکه از وجود گروه دیگر آگاه باشند. آن‌ها مدتی را به صورت جداگانه گذراندند و طی فعالیت‌هایی چون پیاده‌روی، دوچرخه‌سواری و شنا، بین اعضای هر گروه دوستی ایجاد شد.

در مرحله دوم، گروه‌ها نام‌گذاری شدند: «مارهای زنگی» و «عقاب‌ها». سپس مسابقاتی ترتیب داده شد که فقط یک گروه می‌توانست برنده آن باشد. این رقابت‌ها، احساس تعلق درون‌گروهی و خصومت نسبت به گروه دیگر را تقویت کرد. برای تشدید تعارض، هر دو گروه به میهمانی ناهاری دعوت شدند: گروه اول ساعت ۱۲ و گروه دوم ساعت ۱۲ و ۳۰ دقیقه. وقتی گروه دوم وارد سالن شدند و دید غذاهای خوب تمام‌شده، درگیری لفظی و فیزیکی شکل گرفت. دشمنی به حدی رسید که دو گروه به چادرهای هم دستبرد می‌زدند و به یکدیگر آسیب می‌زدند؛ با آن‌که از نظر اقتصادی، تحصیلی و هوشی در وضعیت مشابهی بودند.

در مرحله سوم، شریف وظایفی طراحی کرد که تنها با همکاری دو گروه ممکن

بود، مانند هل دادن اتوبوس خراب یا پر کردن مخزن آب اردوگاه. به تدریج خصومت کاهش یافت و در پایان اردو، دانش‌آموزان باهم صمیمی شدند. شریف نشان داد که همکاری برای رسیدن به هدفی مشترک می‌تواند تعارض و خشونت بین گروه‌ها را کاهش دهد. این پژوهش نمونه‌ای از کارکرد روان‌شناسی اجتماعی در جهت تغییرات مثبت اجتماعی است. روان‌شناسی اجتماعی کاربردی، پس از شناسایی مشکلات اجتماعی، راهکارهایی طراحی کرده و با مداخله علمی، در جهت رفع یا تعدیل آن‌ها تلاش می‌کند.

۱-۱ پیشینه تاریخی روان‌شناسی اجتماعی کاربردی

ریشه‌های روان‌شناسی اجتماعی کاربردی به نخستین آزمایش‌های روان‌شناسی اجتماعی بازمی‌گردد. آزمایش نورمن تریپلت در سال ۱۸۹۸ درباره «تسهیل اجتماعی» نشان داد که کودکان هنگام دوچرخه‌سواری یا گرداندن قلاب ماهیگیری در حضور سایرین، عملکرد بهتری نسبت به زمانی دارند که تنها هستند. این آزمایش، اولین مطالعه ثبت‌شده در روان‌شناسی اجتماعی بود که بعد کاربردی این علم را در فعالیت‌های واقعی نشان می‌داد.

در دهه ۱۹۳۰، کورت لوین (۱۹۳۶) مجموعه‌ای از پژوهش‌های اثرگذار در حوزه مسائل اجتماعی آغاز کرد. او به طراحی پاسخ‌هایی برای پرسش‌هایی از این دست پرداخت: چگونه می‌توان افراد را به رعایت رژیم غذایی سالم تر ترغیب کرد؟ یا روابط بین فردی و بهره‌وری چگونه تحت تأثیر سبک‌های مدیریتی مختلف قرار می‌گیرند؟ برای نمونه، لوین به همراه لیپیت و وایت (۱۹۳۹) آزمایشی روی گروهی از پسران نوجوان انجام داد. شرکت‌کنندگان تحت هدایت مربیانی با سه سبک مدیریتی مختلف قرار گرفتند:

- سبک مستبدانه (دستور دهی و کنترل کامل)
- سبک دموکراتیک (مشارکت در تصمیم‌گیری)
- سبک آزادی‌خواهانه (بدون دخالت فعال مربی)

نتایج نشان داد که روابط اجتماعی و بهره‌وری در گروه دموکراتیک بیشتر بود. اگرچه گروه مستبدانه و دموکراتیک زمان بیشتری را صرف کارکردند، اما هنگام خروج مربی از اتاق، افت عملکرد در گروه مستبد محسوس بود، درحالی‌که گروه دموکرات عملکرد خود را حفظ کرد.

لویین تأکید داشت که هدف از این تحقیقات صرفاً درک علمی نبود، بلکه استفاده عملی از نتایج برای حل مسائل اجتماعی اهمیت داشت. او که در آمریکا به پدر روان‌شناسی اجتماعی تجربی شهرت یافت، نخستین آزمایشگاه‌های روان‌شناسی اجتماعی را نیز بنیان گذاشت. جمله‌ای از او گویای دیدگاهش است:

«تلفیق روان‌شناسی نظری و کاربردی ممکن است، مشروط بر آن‌که نظریه‌پردازان در حل مسائل واقعی شجاعت به خرج دهند، زیرا هیچ نظریه‌ای به اندازه نظریه‌ای که قابلیت اجرا دارد، ارزشمند نیست.» (ص ۱۶۹).

دهه‌های ۱۹۳۰ و ۱۹۴۰، روان‌شناسان اجتماعی شاهد افزایش نگرانی‌ها درباره لزوم کاربرد نظریه‌ها در حل مسائل عملی بودند؛ مسائلی که در پی ظهور نازیسم و جنگ جهانی دوم برجسته شدند (جونز، ۱۹۹۸). برهم، کازین و فین (۱۹۹۹) حتی ادعا کردند که آدولف هیتلر بیش از هر روان‌شناس اجتماعی دیگری بر این رشته اثرگذار بوده، چراکه اقدامات خشونت‌بارش سبب شد پرسش‌هایی بنیادین درباره تبعیض، سلطه‌طلبی، اطاعت و خشونت مطرح شود (ص ۱۲-۱۳).

به گفته ریچ (۱۹۸۱)، روان‌شناسی اجتماعی کاربردی به‌طور رسمی از دهه ۱۹۵۰ و با استفاده نظام‌مند از روش‌های علمی برای حل مسائل اجتماعی شکل گرفت. از جمله پژوهش‌های آغازین، می‌توان به مطالعه لویین و همکاران (۱۹۳۹) درباره سبک رهبری و تحقیق شریف (۱۹۵۱) درباره حل تعارض اشاره کرد. با این حال، نزدیک به ۲۰ سال طول کشید تا روان‌شناسی اجتماعی به‌طور جدی مسیر کاربردی شدن را در پیش بگیرد؛ زیرا برخی نگران بودند این رویکرد به تضعیف پایه‌های علمی این رشته منجر شود (ریچ، ۱۹۸۱؛ استرافورد و ساتفیلد، ۱۹۸۲).

در اواخر دهه ۱۹۴۰ و ۱۹۵۰، تأکید کمتری بر نظریه‌پردازی و تحقیق آزمایشگاهی شد و موضوعاتی مانند شکل‌گیری نگرش‌ها، ساختار گروهی و تعاملات اجتماعی مورد توجه قرار گرفت. دهه ۱۹۶۰، به دنبال تحولات اجتماعی-سیاسی مانند ترور جان اف کندی، جنگ ویتنام، اعتراضات نژادی و جنبش حقوق مدنی، توجه به روان‌شناسی اجتماعی کاربردی افزایش یافت (کراس، لپر و وارد، ۲۰۱۰).

در کنار موضوعاتی چون خشونت و تبعیض، مسائل تازه‌ای مانند نابرابری اجتماعی نیز مطرح شد. میلر (۱۹۶۹) در مقاله‌ای، هدف روان‌شناسی را افزایش رفاه انسانی دانست و ویک (۱۹۶۹) نیز تأکید کرد روان‌شناسی اجتماعی باید در پاسخ به

تحولات اجتماعی، به بررسی مفاهیمی مانند تعارض، مسئولیت اجتماعی و اصلاح ساختارها پردازد.

در دهه ۱۹۷۰، روان‌شناسی اجتماعی کاربردی به‌عنوان یک‌رشته مستقل شناخته شد (ریچ، ۱۹۸۱؛ استرافورد و استرافیلد، ۱۹۸۲). مجلات علمی تخصصی در این زمینه منتشر شدند و نخستین دوره دکتری روان‌شناسی اجتماعی کاربردی در دانشگاه لویولا شیکاگو در سال ۱۹۷۴ راه‌اندازی شد (بیکمن، ۱۹۸۴). به تدریج کتاب‌ها و مجلات بیشتری در این زمینه منتشر شدند، از جمله کتاب روان‌شناسی اجتماعی به‌عنوان دانشی کاربردی نوشته فیشر در سال ۱۹۸۲ انتشار یافت. امروزه روان‌شناسی اجتماعی کاربردی به حل مسائل روان‌شناختی-اجتماعی مردم می‌پردازد. از حوزه‌های کلیدی آن می‌توان به سلامت، پیشگیری، صرفه‌جویی انرژی، حفظ محیط‌زیست، کاهش خشونت، ایمنی، آموزش، رفتار مصرف‌کننده، تبلیغات، صلح، نوع‌دوستی و مداخله در بحران‌های اجتماعی اشاره کرد.

۱-۲ تفاوت روان‌شناسی اجتماعی بنیادی^۱ و کاربردی

یکی از مزیت‌های مهم روان‌شناسی اجتماعی برای متخصصان این حوزه آن است که این رشته هم به موضوعات نظری بنیادی و هم به مسائل کاربردی مربوط به رفتار انسان می‌پردازد. برای مثال، پژوهش‌هایی که درباره تصورات قالبی و پیش‌داوری انجام می‌شوند، هم به بررسی فرایندهای نظری شکل‌گیری برداشت‌های اجتماعی می‌پردازند و هم راهکارهایی برای کاهش این تصورات ارائه می‌دهند. از این رو، می‌توان بین دو نوع پژوهش در روان‌شناسی اجتماعی تمایز قائل شد: پژوهش‌های بنیادی که بر موضوعات نظری تمرکز دارند و پژوهش‌های کاربردی که از دل مسائل مشخص دنیای واقعی شکل می‌گیرند.

گرچه بسیاری از پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی به مسائلی با بُعد عملی اشاره دارند، اما اغلب در دسته تحقیقات بنیادی قرار می‌گیرند. همان‌طور که کورت لوین (۱۹۵۱) گفته است: «هیچ چیز به اندازه یک نظریه خوب، کاربردی نیست.»^۱ با این حال، روان‌شناسان اجتماعی مطالعاتی نیز انجام می‌دهند که به‌طور ویژه برای حل مسائل عملی طراحی شده‌اند (ارنسون، ویلسون، اکرت و سامرز، ۲۰۲۱).